

توسعه روستایی و چالش‌های فراروی آن

تألیف: دکتر محمدصادق علیانی

سرشناسه : علیانی، محمدصادق، ۱۳۴۴ -
 عنوان و نام پدیدآور : توسعه روستایی و چالش‌های فراروی آن
 مشخصات نشر : تهران: آرنا، ۱۳۹۴.
 مشخصات ظاهری : ۲۳۵ ص.: جدول.
 شابک : 978-600-356-310-0
 وضعیت فهرست نویسی : فیپای مختصر
 یادداشت : فهرست‌نویسی کامل این اثر در نشانی: <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است.
 یادداشت : کتابنامه: ص. ۲۱۵-۲۱۹.
 شماره کتابشناسی ملی : ۳۸۷۸۷۵۲

نشر آرنا

عنوان : توسعه روستایی و چالش‌های فراروی آن
 مولف : محمدصادق علیانی
 ناشر : آرنا
 ناظر چاپ : مهدی اکبری
 چاپ : اول ۱۳۹۴
 شمارگان : ۱۰۰۰ نسخه
 قیمت: ۱۴۰۰۰ تومان
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۳۵۶-۳۱۰-۰

www.arnapub.com

فهرست مطالب

.....	مقدمه
.....	فصل اول: توسعه و توسعه نیافتگی
۱.....	توسعه
۳.....	شاخه های گوناگون توسعه
۴.....	توسعه اقتصادی
۶.....	توسعه اجتماعی
۸.....	توسعه فرهنگی
۱۰.....	توسعه سیاسی
۱۲.....	توسعه انسانی
۱۵.....	شاخص های توسعه انسانی
.....	شاخص توسعه انسانی در جهان
۱۷.....	رویکردهای کلی بر توسعه
۱۷.....	توسعه برون زل
۱۹.....	توسعه درون زل
۲۳.....	توسعه پایدار
۲۵.....	مفهوم توسعه نیافتگی
۳۰.....	موانع داخلی توسعه
۳۰.....	موانع اقتصادی
۳۲.....	موانع سیاسی
۳۳.....	موانع تکنولوژیکی

۳۵.....	موانع اجتماعی
۳۷.....	موانع فرهنگی
۳۸.....	موانع محیطی و تنگناهای کشاورزی
۴۰.....	موانع خارجی توسعه
۴۰.....	اقتصاد بین الملل
۴۱.....	سلطه امپریالیستی
۴۱.....	فن آوری برتر
۴۲.....	نظارت‌های اجتماعی
۴۳.....	نفوذ فرهنگی
۴۴.....	تخریب محیط زیست

فصل دوم: روستا و توسعه روستایی

۴۷.....	روستا و توسعه روستایی
۴۷.....	مفهوم روستا
۴۹.....	توسعه یافتگی روستایی
۵۱.....	نظریه‌های مربوط به توسعه روستایی
۵۱.....	نظریه نوسازی
۵۲.....	نظریه وابستگی
۵۳.....	نظریه‌های مبتنی بر صورت‌بندی اجتماعی
۵۴.....	توسعه نیافتگی روستایی
۵۵.....	عوامل توسعه نیافتگی روستائیان
۵۵.....	جریان‌های تاریخی
۵۵.....	بهره‌وری و اشتغال
۵۶.....	دسترسی محدود به زمین
۵۷.....	گسترش فقر و نابرابریهای اجتماعی
۵۸.....	خرده فرهنگ دهقانی
۵۹.....	بحران زیست محیطی
۵۹.....	الگوهای توسعه روستایی
۶۰.....	الگوی توسعه روستایی از طریق رشد اقتصادی
۶۱.....	الگوی توسعه پایدار

۶۲.....	الگوی انقلاب سبز
۶۴.....	الگوی راهبرد نیازهای اساسی (الگوی توسعه اجتماعی و اقتصادی مناطق روستایی)
۶۵.....	الگوی توسعه همه جانبه روستایی (اوایل دهه ۱۹۷۰)
۶۷.....	الگوی راهبرد توسعه روستا - شهری
۶۹.....	الگوی راهبردهای فضایی و توسعه مناطق روستایی
۷۰.....	الگوی رهیافت توسعه از بالا به پایین
۷۰.....	الگوی رهیافت توسعه از پایین به بالا
۷۱.....	الگوی راهبرد مراکز رشد
۷۳.....	الگوی راهبرد مراکز روستایی
۷۵.....	الگوی روش بهبود
۷۶.....	شیوه دگرگون سازی
۷۷.....	الگوی طرحهای اسکان
۷۸.....	الگوی اصلاحات ارضی
۷۹.....	الگوی عیداله خان

فصل سوم: برنامه های توسعه روستایی در ایران

۸۱.....	برنامه های توسعه روستایی در ایران
۸۱.....	ارتباط توسعه روستایی با توسعه انسانی
۸۱.....	ارتباط توسعه روستایی با کشاورزی
۸۲.....	ارتباط توسعه روستایی با حفظ محیط زیست
۸۳.....	ارتباط توسعه روستایی با اقتصاد ملی
۸۳.....	ارتباط توسعه روستایی با حفظ میراث فرهنگی
۸۴.....	ارتباط توسعه روستایی با توسعه شهری
۸۴.....	ارتباط توسعه روستایی از بعد سیاسی و امنیتی
۸۵.....	ارتباط توسعه روستایی با بعد تنوع نواحی روستایی
۸۵.....	ارتباط توسعه روستایی از بعد ساماندهی جمعیت
۸۶.....	سابقه برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران
۸۷.....	برنامه ریزی توسعه روستایی از آغاز تا سده اخیر
۸۸.....	برنامه ریزی توسعه روستایی قبل از انقلاب اسلامی
۸۹.....	برنامه عمرانی هفت ساله اول (۱۳۲۷-۳۴) توسعه روستایی

۹۰.....	برنامه عمرانی هفت ساله دوم (۱۳۳۴-۴۱) توسعه روستایی
۹۰.....	برنامه عمرانی سوم (۱۳۴۱-۴۶) توسعه روستایی
۹۰.....	برنامه عمرانی چهارم (۱۳۴۷-۵۱) توسعه روستایی
۹۱.....	برنامه عمرانی پنجم (۱۳۵۲-۵۶) توسعه روستایی
۹۱.....	برنامه ریزی توسعه روستایی پس از پیروزی انقلاب اسلامی
۹۳.....	برنامه اول توسعه اقتصادی - اجتماعی جمهوری اسلامی (۱۳۶۸-۱۳۷۲)
۹۳.....	برنامه دوم توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۴-۷۸)
۹۴.....	برنامه سوم توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۹-۱۳۸۳)
۹۵.....	برنامه چهارم توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۳-۱۳۸۷)
۹۵.....	دلایل انحراف برنامه ها
۹۶.....	رویکردها و الگوهای اجرا شده توسعه روستایی در ایران
۹۷.....	رویکرد مبتنی بر دیدگاههای اکولوژیکی یا به اصطلاح توسعه کشاورزی (انقلاب سبز)
۹۸.....	رویکرد مبتنی بر دیدگاههای اقتصادی با قطب رشد
۹۹.....	رویکرد مبتنی بر دیدگاههای عمران اجتماعی
۱۰۰.....	راهبرد تأمین نیازهای اساسی
۱۰۱.....	رویکرد مبتنی بر برنامه ریزی توسعه فضایی - کالبدی روستاها
۱۰۳.....	الگوهای مدیریت توسعه روستایی در ایران
۱۰۴.....	مدیریت روستایی قبل از مشروطیت
۱۰۵.....	مدیریت روستایی بعد از اصلاحات ارضی
۱۰۶.....	مدیریت روستایی پس از انقلاب اسلامی

فصل چهارم: موانع توسعه روستایی در ایران

۱۰۸.....	موانع توسعه روستایی در ایران
۱۰۸.....	موانع اقتصادی
۱۰۸.....	پایین بودن بهره‌وری تولید در فعالیتهای کشاورزی
	پایین بودن سطح درآمد روستاییان در نتیجه کمبود پس انداز و شکاف فقر اقتصادی خانوارهای
۱۰۹.....	روستایی
	نبود نظام بازاریابی و سیاست قیمت گذاری مناسب برای محصولات کشاورزی و شکل نگهداری
۱۱۲.....	آنها
۱۱۴.....	ابهام در اولویت بخشیدن به صنعت یا کشاورزی در برنامه‌های توسعه کشور

- حاکمیت اقتصاد سیاسی بر کشور تأثیرات مطلوب آن در فضاهاى روستایى و کشاورزى ۱۱۴
- بیکارى و مازاد نسبى نیروى کار در بخش جامعه روستایى ۱۱۵
- ساختوردگى جمعیت شاغل در بخش کشاورزى ۱۱۵
- اختصاص کمترین میزان تسهیلات و منابع اعتبارى برای حمایت از فعالیت هاى کشاورزى نسبت به سایر بخش ها ۱۱۵
- اندک بودن سود فعالیت هاى بخش کشاورزى در مقایسه با سایر بخش هاى اقتصادى ۱۱۶
- عدم ارتقاء بهره ورى و دانش فنى روستایان ۱۱۶
- عدم ایجاد فرصت هاى شغلى جدید در روستاها ۱۱۷
- بالا بودن مخاطرات و نا امنى در حوزه فعالیت هاى اقتصادى روستاها ۱۱۷
- ناپسامانى در تامین نیازهاى اعتبارى و مالى روستایان ۱۱۷
- نبود سازکار مناسب برای جذب سرمایه در محیط هاى روستایى ۱۱۷
- موانع اجتماعى ۱۱۸
- عدم مشارکت روستایان در برنامه هاى توسعه روستایى ۱۱۸
- مهاجرت هاى روستایى و تخلیه روستاها از نیروهاى جوان و نخبه ۱۱۸
- عدم گسترش امکانات زیر بنایى ۱۱۹
- ضعف در پوشش تامین اجتماعى روستایان و بیمه محصولات کشاورزى ۱۱۹
- حاکمیت پدر سالارى در ساختار جامعه روستایى ۱۲۰
- گسترش فرهنگ و مظاهر نامتعادل شهر به روستا ۱۲۰
- نبود راهکار مناسب برای حل سنت و نوگرایی و یا به اصطلاح استقبال کم روستایان از شیوه هاى نوین ۱۲۰
- مسائل روستایى ۱۲۰
- نارسایی ها در مدیریت و اداره امور روستایى ۱۲۰
- موانع مدیریتی و اجرایی ۱۲۲
- عدم ارتباط صحیح بین بخش تحقیقات با روستا ۱۲۲
- نبود هماهنگی و وحدت اجتماعى بین تولید کنندگان کوچک روستایى ۱۲۲
- نقص در برنامه ریزى روستایى ۱۲۲
- ارائه نکردن الگو و مدل مشخص برای توسعه روستایى ۱۲۲
- کم توجهی به فعالیت هاى تولید زنان روستایى در خانواده هاى روستایى و ۱۲۲
- ضعف و ناکارآمدی شوراهای اسلامى روستایى ۱۲۲
- موانع طبیعى و محیطى ۱۲۳
- آسیب پذیری محیطى و مساکن روستایى ۱۲۳

۱۲۳.....	نابسامانی نظام استقرار روستایی
۱۲۴.....	گسترش تخریب جنگل و مراتع و عدم مدیریت صحیح آن
۱۲۴.....	عدم مدیریت صحیح در استفاده از منابع آب و خاک
۱۲۵.....	دفع نامناسب زهاب و شور شدن رودخانه‌ها (منابع آبی)
۱۲۵.....	برداشت غیر اصولی و نامناسب از منابع آب زیرزمینی
۱۲۵.....	پایین بودن سطح تولید محصولات
۱۲۵.....	پراکندگی قطعات اراضی کشاورزی
۱۲۶.....	نامناسب بودن راه‌های روستایی و مزارع
.....	موانع سیاسی

فصل پنجم: راه‌های رفته و راه‌های پیش رو در توسعه روستایی ایران

۱۲۸.....	راه‌های رفته و راه‌های پیش رو در توسعه روستایی ایران
۱۳۰.....	موانع توسعه روستایی در ایران
۱۳۰.....	موانع اجتماعی
۱۳۲.....	موانع سیاسی
۱۳۲.....	موانع سیاسی خارجی
۱۳۳.....	موانع سیاسی داخلی
۱۳۳.....	موانع اقتصادی
۱۳۴.....	موانع محیطی و طبیعی
۱۳۶.....	راه کارها
۱۳۶.....	ساختارهای توسعه روستایی در بخش اجتماعی
۱۳۶.....	ساختارهای توسعه روستایی در بخش اقتصادی
۱۳۷.....	ساختارهای توسعه روستایی در بخش سیاسی
۱۳۸.....	ساختارهای توسعه روستایی در بخش عوامل طبیعی و محیطی
۱۳۹.....	فهرست منابع فارسی
۱۴۹.....	فهرست منابع لاتین

مقدمه

روستانشینی شکل ویژه‌ای از استقرار و معیشت انسان و جلوه‌بارزی از حیات اقتصادی و اجتماعی در نقاط مختلف دنیا است. روستا و جامعه روستایی بخش مهمی از جوامع در حال توسعه و توسعه یافته را تشکیل می‌دهد. تجربه نشان می‌دهد که توسعه روستایی نقش مهمی در رسیدن به اهداف توسعه در سطح ملی دارد، به گونه‌ای که بسیاری از صاحب‌نظران، توسعه روستایی را موتور محرکه توسعه کشورهای جهان سوم دانسته که دستیابی به آن به ویژه در مراحل ابتدایی ضرورتی اجتناب ناپذیر است.

با وجود اهمیت این مسأله، وضعیت جامعه روستایی در جوامع در حال توسعه یا جهان سوم فقط تا حدودی بهبود یافته است. صاحب‌نظران علت عدم موفقیت برنامه‌های توسعه و بهبود جامعه روستایی را در نحوه نگرش به توسعه روستایی و راهبردهای مربوط به آن می‌دانند. نگرش جزئی، انتزاعی و موضوعی به مسأله طی چند دهه به ویژه دهه ۱۹۸۰، در نتیجه فقدان نگرشی جامع و یکپارچه به توسعه از عوامل اصلی عدم موفقیت راهبردهای توسعه روستایی بوده؛ چنان که نتیجه بسیاری از این راهبردها افزایش دوگانگی بین شهر و روستا یا کشاورزی و صنعت و تقابل توسعه روستایی و توسعه شهری بوده است.

تغییر دیدگاه‌های توسعه در دو دهه اخیر ضمن آشکار ساختن ضعف راه کارهای پیشین، تأکیدی است بر این مسئله که باید به توسعه روستایی به عنوان یک فرایند نگریست، نه امری تولیدی؛ زیرا نتیجه عمل فرایندهاست که در طول زمان به تدریج ظاهر می‌شود. فرایند توسعه در چرخه خود براساس شرایط زمانی و مکانی از عوامل مختلف تأثیر می‌پذیرد. بنابراین باید رابطه آن را با عوامل و شرایط مختلف مورد توجه قرار داد.

در ایران نیز روستا و روستانشینی پیشینه‌ای چند هزار ساله دارد. نقاط و نواحی روستایی این سرزمین در تاریخ پرفراز و نشیب خود و در ارتباطی متقابل، همواره تأمین‌کننده نیازهای جوامع شهری بوده است. شهرها نیز امنیت و بخشی از خدمات مورد نیاز جوامع روستایی را تأمین می‌-

کرده است. لذا تا مدّت‌ها، به رغم تنش‌های ناشی از هجوم بیگانگان تعادل و توازنی به نسبت پایدار در ساختار فضای ملی و روابط شهر و روستا برقرار بوده است. این تعادل دیرپا با روی کار آمدن دولت قاجار در ایران (همزمان با انقلاب صنعتی در اروپا) و در دوران انقلاب مشروطیت کم‌کم رنگ باخت و با ملی شدن صنعت نفت و ورود دلارهای نفتی به ایران و بعدها پس از انجام اصلاحات ارضی در سال ۱۳۴۱ که طی سه مرحله و به مدت ده سال در کشور اجرا شد تقریباً از میان رفت و رابطه میان شهر و روستا به شدّت نامتعادل شد.

پس از آن به دنبال ورود دولت و مدیریت بروکراتیک به روستا، گسترش صنایع مونتاژ و وارداتی در شهرها، ورود ایران به عرصه اقتصاد بین‌الملل و بیکار شدن بیش از $\frac{2}{8}$ میلیون نفر از روستاییان بی‌زمین و ... اقتصاد و مدیریت سنتی روستا تاب مقاومت در برابر شهر و نوآوری‌های حاصل از آن را نیاورد و نقاط روستایی کشور در عرصه کارزاری نامتعادل به صورت مصرف‌کننده صرف تولیدات و نوآوری‌های شهری درآمد. ضعف و اضمحلال به تدریج همه ساختارهای جامعه و محیط روستایی را فراگرفت و نظامی ناکارآمد و مبتنی بر دیوانسالاری دولتی جایگزین مدیریت ارگانیک قبلی گردید؛ نظامی که با ارائه خدمات موضعی و مقطعی هنوز یارای تفوق بر بحران‌های ایجاد شده را نیافته است.

در این نوشتار، نویسنده که به عنوان کارشناس مسائل روستایی سال‌ها در استان کردستان خدمت کرده است، علاوه بر بهره‌گرفتن از تجربیات خود، از نظریات مطرح شده در حوزه توسعه، به ویژه توسعه روستایی نیز استفاده نموده و به صورت کاملاً روشن و تشریحی و با پرهیز از کلی‌گویی، در پنج فصل، به مباحث مربوط به فرایند توسعه روستایی و چالش‌های فراروی آن پرداخته است. در فصل پنجم علاوه بر ذکر موانع و مشکلات موجود در راه‌های رفته در توسعه روستایی ایران، راه-کارهایی که می‌تواند در الگوی بومی و منطقه‌ای توسعه روستایی مد نظر قرار گیرد، مطرح شده است و مؤلف امیدوار است محققان و برنامه‌ریزان توسعه روستایی در ایران این راه‌کارهای پیشنهادی را مورد بررسی قرار دهند تا امکان پیاده شدن یک برنامه توسعه روستایی بومی و منطقه‌ای متکی بر ساختارهای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی داخلی در کشور فراهم شود. در اینجا به رسم ادب باید از تمام کسانی که به نحوی در این کار به من یاری رساندند، به خصوص جناب آقای دکتر غلامرضا غفاری استاد مجترب دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران و

دکتر ذوالفقار علامی مهماندوستی استاد محترم دانشگاه الزهراء(س) که با یادآوری نکات ارزشمند به غنای علمی این مجموعه افزودند و نیز از همکاران ارجمندم خانم ها زهرا امینی، سیده فاطمه چهره آزاد، صدیقه خاتمی، ناهید اسماعیلی مقدم و سمیه زالی و آقایان، مهندس مرتضی زالی، علیرضا صادق و پرویز نقی پور تشکر و قدردانی کنم. از همسر ارجمندم و فرزندان عزیزم محسن و پریسا که در تمام این مدت با همراهی، حمایت و صبر و حوصله خود در کنارم بودند، صادقانه سپاسگزارم.

در پایان مؤلف افتخار میداند در این مجموعه برخی از مطالب آثار علمی اساتید گرانقدر آقایان دکتر ازکیا، دکتر غفاری، دکتر لهسایی زاده، دکتر شکوری، دکتر رضوانی، دکتر جمعه پور، دکتر مهدوی، دکتر آسایش، دکتر مطیعی لنگرودی، دکتر قره باغیان، دکتر طالب، دکتر افتخاری و سرکارخانم دکتر شادی طلب را به صورت مستقیم و یا غیر مستقیم گنجانده است، اگر چنانچه در ارائه درست مطالب هر گونه نقص و یا ایرادی مشاهده گردد ناشی از قصور و بی دقتی حقیر بوده که انشا... در چاپ های بعدی جبران و برطرف خواهد شد./